

Література

1. Балюлина Е. В. Из истории документирования деятельности местного партийно-советского аппарата в 1930 г. / Е. В. Балюлина // Делопроизводство. – 2005. – №1. – С. 72-75.
2. Васютина К. Українізація в УРСР [Електронний ресурс] / Катерина Васютина. – Режим доступу: <http://www.qdm.ru/meropr/27.04.2010/5103/495>.
3. Кузнецова Т. В. Архив начинается с делопроизводства / Т. В. Кузнецова // Делопроизводство. – 2009. – №2. – С. 13–17.
4. Сборник законодательных актов по делопроизводству (1917–1970): учеб. пособ. / под ред. Я. З. Лившица. – М.: МГИАИ, 1973. – 157 с.
5. Ф. 14. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР за 1920-1941 рр. – Оп. 1. – Спр.362. Документи про перевірку знань з української мови працівників Укрцентрархіву та підлеглих йому установ; 29 січня 1926 р. – 15 червня 1927 р.; 123 арк.
6. Ф. 14. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР за 1920-1941 рр. – Оп. 1 – Спр.1173. Листування з місцевими архівними управліннями про постановку архівної справи в райвиконкомах і упорядкування документів у ліквідованих райвиконкомах. 18 грудня 1930-10 серпня 1931 р., 31 арк.
7. Ф. 14. Архівне управління при Раді Міністрів УРСР за 1920-1941 рр. – Оп. 1 – Спр.1832. Переписка с НКВД УССР по вопросу реорганизации структуры архивных органов УССР в связи с переходом их в систему НКВД и по финансовым вопросам. 7 січня – 30 грудня 1939 р., 76 арк.

References

1. Baliulina E. V. Iz istorii dokumentirovaniia deiatel'nosti mestnogo partiino-sovetskogo aparata v 1930 g. / E. V. Baliulina // Deloproizvodstvo. – 2005. – №1. – S. 72-75.
2. Vasiutyna K. Ukrainizatsiia v URSR [Elektronnyi resurs] / Kateryna Vasiutyna. – Rezhym dostupu: <http://www.qdm.ru/meropr/27.04.2010/5103/495>.
3. Kuznetsova T. V. Arkhiv nachinaetsia s deloproizvodstva / T. V. Kuznetsova // Deloproizvodstvo. – 2009. – №2. – S. 13–17.
4. Sbornik zakonodatel'nykh aktov po deloproizvodstvu (1917–1970): ucheb. posob. / pod red. Ia. Z. Livshitsa. – M.: MGIAI, 1973. – 157 s.
5. F. 14. Arkhivne upravlinnia pry Radi Ministriv URSR za 1920-1941 rr. – Op. 1. – Spr.362. Dokumenty pro perevirku znan z ukrainskoi movy pratsivnykiv Ukrtsentrarkhivu ta pidlehykh yomu ustanov; 29 sichnia 1926 r. – 15 chervenia 1927 r.; 123 ark.
6. F. 14. Arkhivne upravlinnia pry Radi Ministriv URSR za 1920-1941 rr. – Op. 1 – Spr.1173. Lystuvannia z mistsevymy arkhivnymy upravlinniamy pro postanovku arkhivnoi spravy v raivykonkomakh i uporiadkuvannia dokumentiv u likvidovanykh raivykonkomakh. 18 hrudnia 1930-10 serpnia 1931 r., 31 ark.
7. F. 14. Arkhivne upravlinnia pry Radi Ministriv URSR za 1920-1941 rr. – Op. 1 – Spr.1832. Perepiska s NKVD USSR po voprosu reorganizatsii struktury arkhivnykh organov USRR v sviazi s perekhodom ikh v sistemu NKVD i po finansovym voprosam. 7 sichnia – 30 hrudnia 1939 r., 76 ark.

УДК 355.443"1906/1914"

Фурман Ігор Іванович

кандидат історичних наук, доцент,
капітан 1 рангу, докторант кафедри
оперативного мистецтва Національного
університету оборони України
ім. Івана Черняхівського

**ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА МІННУ ВІЙНУ
НА ЧОРНОМОРЬСЬКОМУ ТЕАТРІ ВОЄННИХ ДІЙ У 1907–1914 рр.
(за досвідом царської Росії)**

Висвітлено розвиток планів використання Чорноморського флоту Росії після закінчення російсько-японської війни 1904–1905 рр. і до початку Першої світової війни у контексті ведення ним мінної війни на Чорному морі. Розкриті теоретичні напрацювання російського Морського відомства щодо завдань Чорноморського флоту та способів їх виконання за допомогою мінної зброї, що стали цінним внеском у розвиток російського військово-морського мистецтва і отримали практичну реалізацію під час Першої світової війни. Показано залежність активних (наступальних) та оборонних завдань Чорноморського флоту від воєнно-політичної обстановки, що відобразилося у різних варіантах планів мінної війни на Чорному морі у період 1907–1914 років.

Ключові слова: Перша світова війна, мінна війна на морі, Чорноморський театр воєнних дій, Чорноморський флот Росії, блокада Босфору, мінно-артилерійська позиція.

Фурман Игорь Иванович, кандидат исторических наук, доцент, капитан 1 ранга, докторант кафедры оперативного искусства Национального университета обороны Украины им. Ивана Черняховского
Еволюція взглядов на минную войну на Черноморском театре военных действий в 1907–1914 гг. (по опыту царской России)

Показано развитие планов использования Черноморского флота России после окончания русско-японской войны 1904–1905 гг. и до начала Первой мировой войны в контексте ведения им минной войны на Черном море. Раскрыты теоретические наработки российского Морского ведомства относительно задач Черноморского флота и способов их решения с помощью минного оружия, которые стали ценным вкладом в развитие российского военно-морского искусства и получили практическую реализацию в годы Первой мировой войны. Показана зависимость активных (наступательных) и оборонных задач Черноморского флота от военно-политической обстановки в регионе, что отобразилось в разных вариантах планов минной войны на Черном море в период 1907–1914 годов.

Ключевые слова: Первая мировая война, минная война на море, Черноморский театр военных действий, Черноморский флот России, блокада Босфора, минно-артиллерийская позиция.

Furman Igor, Candidate of Historical Sciences, Docent, Navy Captain, doctoral student of the Academic department of Operational art of National Defense University of Ukraine named Ivan Chernyakhovsky

The evolution of mine warfare in the Black Sea theater of operations in the 1907-1914 (the experience of Russian Empire)

The article deals with the development of plans to use the Russian Black Sea Fleet after the end of Russo-Japanese War (1904–1905) and to the beginning of First World War in the context of doing by it mine warfare in the Black Sea. The author reveals the theoretical work of the Russian Navy Department during this period referring tasks of the Black Sea Fleet and ways of their implementation by means of mines that have become a valuable contribution to the development of Russian naval warfare and received practical implementation during the First World War. The article reveals dependence of active (offensive) and defense tasks of Black Sea Fleet of the military and political situation, which reflected in different variants of plans of mine warfare in the Black Sea during 1907–1914.

Keywords: First World War, mine warfare in the sea, the Black Sea theater of operations, Russian Black Sea Fleet, plan for the war at sea, blockade of the Bosphorus, mine and artillery position.

Як відомо, усі стратегічні плани Великої, або Першої світової війни, розроблялися ще задовго до її початку, ґрунтуючись на досвіді передусім російсько-японської і Балканських війн. Початку цієї війни передували восьмилітній період її планомірної і виключно інтенсивної підготовки: у сфері політики і економіки, ідеології і пропаганди, будівництва збройних сил і стратегічного планування. Мета статті – висвітлити розвиток планів використання Чорноморського флоту Росії (далі – Чорноморський флот) у 1906–1914 рр. у контексті ведення ним мінної війни на Чорному морі, який, на нашу думку, і на сьогодні не втратив своєї актуальності і може використовуватися у практичній діяльності Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Аналіз історичної літератури і джерел висвітлив, що після закінчення російсько-японської війни 1904–1905 рр., у період підготовки Росії до Першої світової війни, погляди російського Морського відомства на завдання Чорноморського флоту та способи їх вирішення змінювалися під впливом воєнно-політичної обстановки. Так, визнання Німеччини як головного вірогідного противника Росії визначило вибір головного театру воєнних дій – Балтійського, і, відповідно, зменшило значущість південного напрямку, зокрема, Чорноморського театру воєнних дій (далі – ТВД) [12, 321]. Ці положення віддзеркалилися і в завданнях Чорноморського флоту.

Аналіз воєнно-політичної обстановки в світі, як і стан військових флотів можливих противників Росії на Чорному морі в 1907 р. давали підстави російському Морському генеральному штабу (створений 24.04(7.05).1906 р. [7]) припускати, що як Болгарія, так і Румунія не можуть мати сучасної морської сили зважаючи на незначність їх державного бюджету, а флот Туреччини, хоча і мав значні сили, проте при повній відсутності організації і з причини старіння корабельного складу, міг розглядатися як реальна сила лише в союзі з одним із європейських флотів.

За цих обставин вважалося, що Чорноморський флот Росії пануватиме на Чорному морі. Це панування могло бути втрачене лише з проходом через чорноморські протоки сильного флоту якої-небудь європейської держави. Тому, у плані відновлення бойового флоту 1907 р., що отримав назву "Стратегічне підстави для складання плану війни на морі", Чорноморському флоту визначалося як головне стратегічне завдання – не допустити вторгнення флоту противника в Чорне море [9, 236; 1, 193].

Чорноморському флоту визначалася мета "якнайдовше зберігати володіння морем". Виходячи з цього, план визначав флоту два основних завдання: оволодіння протоками або, у крайньому випадку, загородження проходу через протоки сил флоту противника. В обох випадках флот повинен був: захопити Верхній Босфор, для чого необхідно було зруйнувати берегові укріплення, висадити десант і підтримувати його наступ або виставити мінні загородження біля Верхнього Босфору та захищати їх від тралення. Успіх передбачалося досягнути завчасним розгортанням флоту в районі намічених дій не далі лінії, що з'єднувала мис Каліакра з мисом Пендереклі (Ереґлі) [12, 321; 9, 236].

Наступного року завдання Чорноморського флоту в майбутній війні зазнали зміни. На флот в 1907–1908 рр. покладалися вже два головних завдання: спостереження за Босфором і гирлом Дунаю; можливе загородження противнику доступу в Чорне море, як з боку Босфору, так і з боку р. Дунай. Згідно цих завдань передбачалося швидке розгортання Чорноморського флоту та його зосередження біля Босфору з метою постановки в протоці мінного загородження раніше, ніж противник спробує увійти до Чорного моря. Сигналом Чорноморському флоту для початку постановки мінного загородження повинен був служити вхід ворожого флоту до Дарданелл. Передбачалося, що вже на 3-й день після закінчення мобілізації резервних суден, до гирла Дунаю мав бути висланий загін спостереження [9, 237].

Однак на початку 1908 р., внаслідок політичних ускладнень на Близькому Сході, виникла реальна загроза війни з Туреччиною. Занепокоєння російського уряду також викликало нарощування останньою збройної сили. Тому Морським генеральним штабом був складений новий план війни на Чорному морі з розрахунку на протидію з Туреччиною, який 18 лютого 1908 р. дістав схвалення царя.

Він залишав флоту як головне завдання збереження панування на Чорному морі. При цьому флот повинен був спробувати розбити турецький флот в генеральній битві, якщо такий увійде в Чорне море, або блокувати протоку Босфор. Десантна експедиція на Босфор у новому плані вже не передбачалася [3, 135]. Досягнення цієї мети передбачало зосередження біля Босфору основних сил флоту не пізніше 36 год. після початку воєнних дій та кораблів резерву після закінчення мобілізації [12, 321]. Проте з причини того, що база флоту в Севастополі була дуже віддаленою, щоб підтримувати безперервну блокаду, передбачалася масштабна постановка мінних загороджень біля Босфору, які на час відсутності головних сил флоту повинні були оборонятися черговими силами флоту [9, 237].

Зазначимо, що для постановки масштабних мінних загороджень біля Босфору у Чорноморському флоту у цей період не вистачало достатньої кількості мінного запасу і мінно-загороджувальних засобів. Так, станом на 1908 р. у складі Чорноморського флоту було в наявності лише два мінних загороджувача – "Бугь" і "Дунай" [13, арк. 99, об.100].

Але, швидкий розвиток воєнно-політичної обстановки показав, що майбутня війна можлива лише в масштабі загальноєвропейської війни, що практично не допускало ймовірності війни Росії виключно з Туреччиною. Враховуючи це, російське Морське відомство у 1908 р. приступило до розробки плану війни на Чорному морі на більш тривалий термін. При цьому вважалося за необхідне невідкладно розробити два варіанти операцій: проти турецького флоту та проти коаліції флотів Туреччини, Австро-Угорщини та Румунії. План війни 1908 р. було вирішено залишити як варіант на випадок війни з однією Туреччиною [12, 321-322].

Затверджений 8 червня 1908 р. морським міністром І. М. Діковим (на посаді з 11.01.1907 до 8.01.1909 р. [6]) особливий "План війни на Чорному морі Росії із західною коаліцією 1909–1913 рр.", вже чітко вказував: "... Світове політичне положення ставить Росію в необхідність бути готовою до боротьби із західною коаліцією, яка може скластися з Німеччини, Австро-Угорщини, Румунії і Туреччини. Останні три держави можуть вступити з Росією в боротьбу за володіння Чорним морем, оскільки, досягнувши такого володіння, вони матимуть можливість проводити висадки на наше узбережжя Чорного моря і перервати необхідний для нас зв'язок у цьому морі між Кавказьким і Одеським військовими округами".

Як бачимо, Чорноморському флоту тепер уже належало протидіяти одночасно турецькому, німецькому, австро-угорському та румунському флотам. Указуючи на небезпеку висадки десантів противника, план визначав флоту головне стратегічне завдання – "якнайбільш можливе тривале збереження за собою володіння Чорним морем". При цьому наголошувалося, що при безперервній перевазі морських сил противника, подібне завдання може бути виконане Чорноморським флотом тільки тимчасово (до 19 днів, у перебігу яких можливо безперешкодного провести мобілізацію російських військ і відправки їх на головний театр). Потім флот повинен був вести боротьбу зі спробами флоту противника проникнути до північно-західного району Чорного моря та в Азовське море [9, 238; 12, 322].

З метою збереження панування в Чорному морі Чорноморський флот повинен був перегородити доступ флоту противника як з боку чорноморських проток, так і з боку р. Дунай. Вирішити це завдання передбачалося силами активного флоту посиленого підводними човнами біля Босфору та постановкою мінних загороджень у протоках і на зовнішньому Босфорському рейді із захистом їх флотом. Забезпечення флоту даними розвідки та спостереження покладалося на повітроплавних парк (дирижаблі). Діючий флот згідно плану повинен був прибути до протоки не пізніше ніж через 36 год. після отримання наказу про вихід у море. Підставою для початку загородження Босфору були зведення щодо появи ворожого флоту в Дарданельській протоці. У районі Босфору намічалось виставити три черги мінних загороджень: першу (400 мін у 8 ліній) належало поставити ескадреним міноносцям за можливістю в глибині протоки або з поплавцями з розрахунком на знесення мін течією в протоку; другу – між мисами Юм-Бурну та Румелі-Бурну (900 мін у 3 лінії) крейсерами або, за наявності вільних, ескадреними міноносцями; третю – на зовнішньому босфорському рейді в 5–20 каб. від входу в протоку (1000 мін у 3 лінії) пароплавами та транспортами [12, 322].

При спробі противника прорвати блокаду Босфору Чорноморський флот повинен був вступити з ним у бій на заздалегідь підготовленій мінній позиції і в разі успіху продовжувати блокувати протоку, спираючись на Кефкен, Інаду та інші рейди. У разі неможливості досягти бажаних результатів, вважалося за доцільне Чорноморському флоту відійти до своїх берегів для вирішення у подальшому головного стратегічного завдання по "боротьбі за володіння північно-західною ділянкою Чорного моря та всім Азовським морем".

Боротьба за панування в Азовському морі повинна була здійснюватися створенням мінних загороджень в Керч-Енікальській протоці з їх захистом тимчасовими береговими укріпленнями. Для цього передбачалося залучити резервні судна, пристосовані пароплави, а також судна активного флоту, що з певних причин будуть змушені відступити від протоки [9, 239].

Для перешкоджання доступу сил флоту противника з боку р. Дунай передбачалося привернути судна резервного флоту, дії яких також могли бути підтримані підводними човнами і постановкою мінних загороджень (300 мін) біля Суліни і Констанци [12, 323].

Як бачимо, планом війни на Чорному морі 1909–1913 рр. передбачав широке використання морських мін як в оборонних, так і в активних (наступальних) цілях. Основною ідеєю оборони безпосередніх підступів до свого узбережжя планами визначалася власне мінно-позиційна оборона. Як зазначається, розрахунок російського командування на своєчасне попередження дій противника був однією зі слабких сторін плану війни на Чорному морі 1909–1913 рр. Ризикованою була також постановка великого мінного загородження у зоні вогню берегових батарей противника [12, 323].

Подальша зміна воєнно-політичної обстановки у період 1911–1914 рр. та зростання могутності морських флотів імовірних противників Росії зажадало не лише перегляду планів війни, але й прийняття заходів для значного посилення російського флоту на Чорному морі. Як зазначалося, Чорноморський флот у період 1910–1914 рр. переважав по силі флот Туреччини. Але остання, знаходячись під впливом Німеччини та керована партією младотурків (тур. *Jön Türkler* [5]), могла зважитися розпочати нову війну, щоб отримати втрачене положення після Балканських війн і, таким чином, створити базу для відродження країни. З початку ХХ ст. у Туреччині розгорнувся рух з модернізації її застарілого флоту, на відродження якого всією країною збиралися гроші. З метою посилення свого військового флоту Туреччина замовила у Великобританії два лінійні кораблі типу "дредноут" та також два есмінці, які повинні були вступити в стрій в 1914 р. Після введення до складу турецького флоту цих кораблів він отримав би значну перевагу над Чорноморським флотом Росії [8]. Крім того, після остаточного переходу Туреччини на сторону Троїстого союзу, Німеччина пообіцяла надати їй у разі війни допомогу у вигляді лінійного крейсера та одного або двох легких крейсерів [2, 32; 9, 243]. Водночас російські лінійні кораблі могли вступити в стрій не раніше 1915–1917 рр. До того стало зрозуміло, що Росія, не підсиливши своєї армії паралельно з посиленням у 1913 р. німецької і австрійської армій, не маючи на Чорному морі ні сильного флоту, ні достатніх засобів для перевезення крупного десанту, так само боячись внутрішніх потрясінь, сама війни не розпочне. Тому сприятливе для російського Чорноморського флоту співвідношення сил в 1911–1913 р. піддавалося великому сумніву [9, 243; 2, 32].

У 1911 р. на особливій нараді в Одесі, що розглядала питання про підготовку до висадки морського десанту в район Босфору у зв'язку з напруженою обстановкою на Балканах, командування флоту вже визнало, що панування на морі "недосяжно для Чорноморського флоту при його сучасному стані навіть у тому випадку, якщо противником виявиться лише одна Туреччина. Флот може гарантувати володіння морем навіть протягом 12 діб, оскільки перевага його над турецьким флотом незначна".

У 1912 р. Туреччина приступила до посилення складу свого флоту (включав у цей час 4 старих лінійних корабля, 2 крейсери, 29 міноносців і 17 канонерських човнів), що створювало загрозу втрати панування російського флоту в Чорному морі [1, 196]. Тому Морський генеральний штаб розробив підстави для складання нового плану війни з Туреччиною, в яких вже враховувалося посилення флоту останньої. Виходячи з оцінки співвідношення сил сторін і зовнішньополітичної обстановки, віддаленості головної бази флоту (Севастополя) від Босфору, неминучості протестів нейтральних держав та інших факторів, штаб вважав постійну блокаду протоки неможливою. Замість цього передбачалися періодичні дії біля Босфору. Також припускалося, що Болгарія до рішучої перемоги Росії утримається від війни та буде суто нейтральною, не дозволяючи Росії користуватися її бухтами, як базами для флоту. Румунія до з'ясування результатів зіткнення та вирішення питання з панування на морі також війни не розпочне, зберігаючи суворий нейтралітет. Австро-Угорщина, унаслідок загрози з боку англо-французького флоту, не в змозі буде послати свій флот у Чорне море. При таких обставинах проект оперативного плану на 1914 р., який був затверджений командуванням Чорноморським флотом 28 грудня 1913 р. [12, 324] припускав, що на Чорному морі в 1914 р. війна може бути наступальною лише з боку Туреччини, при обороні з боку Росії і при суворому нейтралітеті в перший період війни Румунії і Болгарії [9, 241–242].

Тому для Чорноморського флоту передбачалися три варіанти плану кампанії: план кампанії 1913–1914 рр. виходив з переваги російського флоту над турецьким і передбачав блокаду Босфору головними силами та бій останніх з турецьким флотом при його спробі вийти в море; план кампанії 1914–1915 рр., враховував перевагу турецького флоту, до складу якого повинні були увійти два лінійні кораблі типу "дредноут", передбачав бій Чорноморського флоту на підготовленій позиції і перехід до наступальних дій у разі ослаблення турецького флоту; план кампанії для періоду після 1916 р., при перевазі російського флоту, коли до його складу повинні були увійти три нові лінійні кораблі, передбачав активні наступальні дії проти Босфору з метою його прориву.

Відповідно до цих варіантів плану кампанії намічалася й використання мін, а саме: при першому – постановка мін біля Босфору для його "закупорки", при другому – створення мінно-артилерійської позиції біля головної бази флоту – Севастополя [2, 31].

В остаточному варіанті плану використання Чорноморського флоту у компанії 1914 р., що став початковим для підготовки флоту до воєнних дій напередодні Першої світової війни, передбачалося розгромити турецьку армію, що могла вторгнутися на Кавказ, і перейти в наступ на "сухому шляху" (суходолі). Для флоту стратегічним завданням визначалося "отримати панування на морі", щоб цим надійно захистити свої береги, звільнити армію від їх оборони, прикрити її тил і дати можливість перевозити війська морем для посилення кавказької армії. Одночасно флоту слід було порушувати морські комунікації Туреччини, зокрема відрізувати сполучення морем з її східною армією [9, 243]. Планом не передбачалися дії по захопленню протоки Босфор силами Чорноморського флоту та десантних під-

розділів і заняття турецької столиці. Як зазначалося, це завдання не може ставитися до тих пір, поки не будуть підготовлені відповідні засоби [10].

Для вирішення головного завдання по завоюванню панування на Чорному морі флоту наголошувалося не шукати, а чекати противника біля свого узбережжя. Командування флоту припускало, що сильніший турецький флот для забезпечення дій своїх сухопутних сил на Кавказі зробить спробу заздалегідь знищити або надійно заблокувати російський флот у Севастополі. За таких умов завданням флоту бачилося "зайняти вигідну позицію для бою поблизу Севастополя та на цій позиції дати рішучий бій" [12, 324]. Позицію передбачалося встановити в районі Одеської затоки на напрямі, що здався командувачу особливо загрозливим: Одеса – Николаїв. Флот повинен був зосередитися в Севастополі й чекати підходу противника, щоб тут, у сприятливих для себе умовах, дати йому бій [4].

Ступінь віддалення від Севастополя визначався можливістю використання підводних човнів, гідроавіації і малих міноносців. Постанова мінних загороджень біля Одеси, Керченської протоки та біля входу до Босфору оцінювалася як допоміжні дії, що не мають серйозного значення. План передбачав постановку з початком війни, якщо дозволять обставини, мінного загородження біля Босфору ще до виходу з нього головних сил противника. Це загородження, на думку командування флоту, повинно було надалі ускладнити рух ворожих транспортів, а при успішному для російського флоту бою біля Севастополя ускладнити й відхід до Босфору турецького флоту [12, 324]. Як бачимо, в основу плану війни на морі 1914 р. була покладена та ж сама мінно-артилерійська позиційна оборона підступів до узбережжя та військово-морських баз.

Уся операція Чорноморського флоту поділялася на три частини. Спочатку флот повинен був проводити допоміжну операцію, що полягала у виявленні противника, напрямку його руху та виконанні попередніх торпедних атак з метою його ослаблення. Потім передбачалася головна операція, яка полягала в розгортанні головних сил флоту, занятті вигідної позиції і веденні рішучого бою (генеральної битви). Третя частина плану передбачала виконання торпедних атак для розвитку успіху і знищення кораблів противника, що отримали пошкодження в генеральній битві. Інші варіанти дій Чорноморського флоту не розроблялися. Домінувала достатньо упереджена ідея неминучого бою з противником на заздалегідь підготовленій позиції [3, 136]. Слід зазначити, що оперативний план, розроблений на Чорноморському флоті, майже не враховував дії на сухопутному ТВД, не був затверджений морським міністром, хоча інший оперативний план Морський генеральний штаб не створив.

Але жоден з вищезазначених планів війни не міг бути виконаним у точності до повного з'ясування обстановки на Чорному морі, унаслідок чого остаточне встановлення плану воєнних дій на Чорному морі було надане командувачу Чорноморським флотом адміралові А.А. Ебергарду. Це, з одного боку, розв'язувало руки і надавало ініціативу командувачу Чорноморським флотом, а з іншого – характеризувало відсутність ідей у Генеральному штабі. Чорноморському флоту було поставлено умовне завдання і не дано певної вказівки для складання плану кампанії. У результаті, план кампанії Чорноморського флоту на випадок війни, складений в 1914 р., відображав у собі всю невизначеність завдань і низку протиріч, які не могли, в цілому, дати певної ідеї. З одного боку в нім ми бачимо прагнення до активних операцій з метою отримати панування на морі, а з іншої – знаходимо мету лише оборони берегів. І ця остання точка зору отримала розвиток в плані на 1914 р. [4]. У результаті до літа 1914 р. оперативний план дій Чорноморського флоту фактично не існував, не були також єдиними погляди на ведення війни на Чорноморському театрі. Як наслідок, флоту не були поставлені конкретні бойові завдання на випадок початку воєнних дій [12, 324]. Отже, план війни на Чорному морі 1914 р. носив суто оборонний характер. Проте він не набув широкого поширення в Чорноморському флоті, був недостатньо розробленим і мав багато упущень і умовностей, що показали вже перші дні Першої світової війни.

Стосовно розвитку воєнно-морського мистецтва у довоєнний період цікавим російським досягненням була розробка способів підготовки та ведення морського бою на мінно-артилерійській позиції, що являла собою сукупність морських мінних загороджень і берегових батарей, що їх прикривали, встановлених з метою не допустити кораблі противника в район моря, що оборонявся. До мінно-артилерійської позиції відносився також район моря, де передбачалося розгортання та бойове маневрування з'єднань (груп) кораблів, що призначалися для відбиття у взаємодії з береговою артилерією спроб флоту противника прорватися через мінні загородження [11, 298]. У цей період набула розвиток теорія ведення мінно-загороджувальної операції флоту, яка була сукупністю узгоджених мінно-загороджувальних дій, окремих мінних постановок і забезпечуючих дій, що проводилися за єдиним задумом і планом під керівництвом командувача флотом [3, 139, 141]. Ці теоретичні розробки були цінним внеском у розвиток російського військово-морського мистецтва і отримали практичну реалізацію Чорноморським флотом вже під час Першої світової війни.

Таким чином, можна підсумувати, що завдання Чорноморського флоту у період 1907–1914 рр., визначалися під впливом змін воєнно-політичної обстановки у світі та у чорноморському регіоні, співвідношення військово-морських сил сторін, особливості театру воєнних дій, особистими переконаннями командувача Чорноморським флотом тощо.

До 1909 р. основним завданням, що покладалося на Чорноморський флот, було ведення боротьби за панування на Чорному морі. Однак, наявних сил у нього вистачало лише для боротьби виключно з турецьким флотом. У цьому випадку перемога Чорноморського флоту над противником по-

винна була здобуватися вирішенням активних (наступальних) завдань. При цьому мінні постановки повинні були бути активними та виконувати роль стримуючого засобу, створюватися з метою заборони противнику виходу в Чорне море з боку Босфору.

Після 1909 р., набуття майбутньою війною коаліційного характеру, позначилося на оперативних планах використання Чорноморського флоту, який готувався до боротьби одночасно з декількома флотами. При цих обставинах передбачалося тимчасове панування на морі до проведення мобілізації сухопутних військ. При цьому роль мінних загороджень не змінилася, вони також повинні були виставлятися в активних цілях для перешкодження флоту противника проходів в Чорне море (вже не лише з боку чорноморських проток, але й з боку р. Дунай).

У разі неможливості завоювання повного панування на морі план дій Чорноморського флоту передбачав протистояння флоту противнику лише в північно-західній ділянці Чорного моря та в Азовському морі. У цьому випадку блокада Босфору не була головним завданням, а мінні постановки вже носили оборонний характер (повинні були здійснюватися біля свого узбережжя). Активні мінні постановки біля Босфору передбачалося проводити за потребою.

Варто зазначити, що в усіх варіантах розвитку обстановки на Чорноморському ТВД мінні загородження мали б бути захищені з метою унеможливлення їх тралення противником: біля узбережжя противника – черговими силами флоту (надводними кораблями та підводними човнами), біля своїх берегів – під захистом берегової артилерії та сил флоту (надводних кораблів і підводних човнів).

Література

1. Бескровный Л.Г. Армия и флот России в начале XX в. Очерки военно-экономического потенциала /Бескровный Л.Г. – М.: Наука, 1986. – 238 с.
2. Гончаров Л.Г. Использование мин в Мировую империалистическую войну 1914–1918 гг. /Гончаров Л.Г., Денисов Б. А – М. – Л.: Военно-морское издательство НКВМФ Союза ССР, 1940. – 176 с.
3. Доценко В. Д. Военно-морская стратегия России /Доценко В. Д. – М.: Изд-во Эксмо; Terra Fantastica, 2005. – 832 с.
4. Кампания на Черном море 1914–1917 гг. Глава XXXIII // Российский Государственный архив Военно-Морского Флота (РГАВМФ): [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.rgavmf.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=480:-1914-1917.
5. Младотурки / Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
6. Морское министерство Российской империи / Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. Морской генеральный штаб / Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Пеньковский С. Використання мінної зброї німецько-турецьким флотом під час Першої світової війни 1914–1918 рр. / Морська держава // Пеньковский С. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.fleet.sebastopol.ua/index.php?article_to_view=109.
9. Петров М. А. Подготовка России к мировой войне на море /Петров М. А. – М-Л.: Государственное военное издательство, 1926. – 272 с.
10. Самсонов А.Черноморский флот в годы Первой Мировой войны / Военное обозрение. – 2010. – 22 декабря /Самсонов А. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://topwar.ru/2795-chernomorskij-flot-v-gody-pervoj-mirovoj-vojny.html>.
11. Советская Военная Энциклопедия: [в 8 томах] / Пред. Гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. – М.: Воениздат, 1978. – Т.5. Линия – Объектовая. – 1978. – 688 с.
12. Флот в Первой мировой войне [в двух томах] / Под ред. С.Н. Ткаченко. – М.: Воениздат, 1964. –Т.1. Действия русского флота. – 648 с.
13. ЦДІАК України. Ф.268. Одесское охранное отделение. – Оп. 2. – Од. зб. 10. – Спр. 182: Переписка с Департаментом полиции, жандармскими управлениями и охранными отделениями о секретных сотрудниках, о проверке секретного сотрудника под кличкой "Курский", о деятельности "Крестьянских братств" партий эсеров и других (нач. 15 сентября 1907 г., оконч. 29 октября 1908 г.). – 207 кадрів. – Перечень всех кораблей и судов Черноморского флота на 28 апреля 1908 г. (вх. 643) (арк. 99 об. –100).

References

1. Beskrovnyi L.G. Armia i flot Rossii v nachale XX v. Oчерki voenno-ekonomicheskogo potentsiala /Beskrovnyi L.G. – М.: Nauka, 1986. – 238 s.
2. Goncharov L.G. Ispol'zovanie min v Mirovuiu imperialisticheskuiu voinu 1914–1918 gg. / Goncharov L.G., Denisov B. A – М. – Л.: Voенno-morskoe izdatel'stvo NKVMF Soiuzа SSR, 1940. – 176 s.
3. Dotsenko V. D. Voенno-morskaia strategiiа Rossii /Dotsenko V. D. – М.: Izd-vo Eksmo; Terra Fantastica, 2005. – 832 s.
4. Kampaniia na Chernom more 1914–1917 gg. Glava XXXIII // Rossiiskii Gosudarstvennyi arkhiv Voенno-Morskogo Flota (RGAVMF): [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.rgavmf.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=480:-1914-1917.
5. Mladoturki / Material iz Vikipedii – svobodnoi entsiklopedii [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

6. Morskoe ministerstvo Rossiiskoi imperii / Material iz Vikipedii – svobodnoi entsiklopedii [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. Morskoi general'nyi shtab / Material iz Vikipedii – svobodnoi entsiklopedii: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Penkovskiy S. Vykorystannia minnoi zbroi nimetsko-turetskym flotom pid chas Pershoi svitovoi viiny 1914–1918 rr. / Morska derzhava // Penkovskiy S. [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.fleet.sebastopol.ua/index.php?article_to_view=109.
9. Petrov M. A. Podgotovka Rossii k mirovoi voine na more / Petrov M. A. – M-L.: Gosudarstvennoe voennoe izdatel'stvo, 1926. – 272 s.
10. Samsonov A. Chernomorskii flot v gody Pervoi Mirovoi voiny / Voennoe obozrenie. – 2010. – 22 dekabria / Samsonov A. [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <http://topwar.ru/2795-chernomorskij-flot-v-gody-pervoj-mirovoj-voiny.html>.
11. Sovetskaia Voennaia Entsiklopediia: [v 8 tomakh] / Pred. Gl. red. komissii N.V. Ogarkov. – M.: Voenizdat, 1978. – T.5. Liniia – Ob'ektovaia. – 1978. – 688 s.
12. Flot v Pervoi mirovoi voine [v dvukh tomakh] / Pod red. S.N. Tkachenko. – M.: Voenizdat, 1964. – T.1. Deistviia russkogo flota. – 648 s.
13. TsDIAK Ukraïni. F.268. Odesskoe okhrannoe otdelenie. – Op. 2. – Od. zb. 10. – Spr. 182: Perepiska s Departamentom politzii, zhandarmskimi upravleniiami i okhrannimi otdeleniiami o sekretnikh sotrudnikakh, o proverke sekretnogo sotrudnia pod klichkoi "Kurskii", o deiatel'nosti "Krest'ianskikh bratstv" partii esserov i drugikh (nach. 15 sentiabria 1907 g., okonch. 29 oktiabria 1908 g.). – 207 kadriv. – Perechen' vsekh korablei i sudov Chernomorskogo flota na 28 apreliia 1908 g. (vkh. 643) (ark. 99 ob. –100).

УДК 069:7

Марченко Ірина Ярополківна
здобувач Центру пам'яткознавства
НАН України і Українського товариства
охорони пам'яток історії та культури
e-mail: marchenko.autent@yandex.ru

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕЯКИХ МЕТОДИК РЕСТАВРАЦІЇ СТАНКОВОГО ЖИВОПИСУ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА ПОСТРЕСТАВРАЦІЙНИЙ СТАН ЕКСПОНАТІВ У ХХ СТ.

У статті розглянуто основні тенденції розвитку вітчизняної школи реставрації ХХ ст. Особливу увагу приділено періоду 50-60-х років ХХ ст., як етапу розвитку наукових та технологічних засад галузі. Проаналізовано еволюцію деяких реставраційних методик та їх можливий вплив на подальше зберігання художніх пам'яток у музеях.

Ключові слова: реставрація, консервація, воско-смоляні мастики, клейові розчини, ВЦНДЛКР (Всесоюзна центральна науково-дослідницька лабораторія з консервації та реставрації музейних художніх цінностей у Москві), паркетаж, полівініловий спирт.

Марченко Ирина Ярополковна, соискатель Центра памятниковедения НАН Украины и Украинского общества охраны памятников истории и культуры

Историческое развитие некоторых методик реставрации станковой живописи в контексте воздействия на постреставрационное состояние экспонатов в ХХ в.

В статье рассмотрены основные тенденции развития отечественной школы реставрации ХХ в. Особенное внимание уделено периоду 50-60-х годов ХХ в., как этапу развития научных и технологических основ реставрационной деятельности. В исследовании проанализирована эволюция некоторых реставрационных методик и их возможное воздействие на дальнейшее хранение художественных памятников в музеях.

Ключевые слова: реставрация, консервация, воско-смоляные мастики, клеевые растворы, ВЦНИЛКР (Всесоюзная центральная научно-исследовательская лаборатория консервации и реставрации музейных ценностей в Москве), поливиниловый спирт.

Marchenko Iryna, Applicant of National Center for Monument Studies under NAS and Ukrainian Association for Protection of Historical and Cultural Monuments, Kyiv City.

Historical development of some easel painting restoration techniques and their impact on post restoration state of exhibits in the 20th century.

The article describes the main trends in the development of the national school of restoration in the 20th century. Special attention is paid to the period of 50-60 years, as the stage of development of scientific and technological bases of the field. The evolution of some restoration techniques and their potential impact on further museums artifacts storage are analyzed.

Keywords: restoration, conservation, wax-resin mastic, adhesive solutions, CRLCR (Central Research Laboratory for Conservation and Restoration of museum art treasures in Moscow), tessellation, polyvinyl alcohol.

У музейній практиці реставрація є одним з основних та найстаріших методів впливу на стан збереження експонатів. Такі, очевидно, важливі аспекти зберігання, як кліматологічний чи біологічний,